

УДК 316.627

*Бойко О. П.,
ліценціат педагогічних наук,
викладач кафедри загальної
та соціальної педагогіки,
Український
Католицький Університет
(Львів, Україна)*

ПРОСОЦІАЛЬНІСТЬ: СУТЬ І ПОТЕНЦІАЛ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті на основі аналізу наукових праць розкрито поняття просоціальності, розглянута історія його виникнення, показані основні теоретико-методологічні напрямки вивчення джерел просоціальної поведінки, за результатами емпіричних досліджень виявлений вплив просоціальності на розвиток особистості та суспільства. Виходячи з теоретичного аналізу поняття, аргументовано його актуальність для превентивної соціально-педагогічної діяльності.

Ключові слова: *просоціальність, просоціальна поведінка, походження просоціальності, вплив просоціальності, превенція, соціально-педагогічна діяльність.*

В статті на основі аналізу наукових праць розкрито поняття просоциальности, рассмотрена история его возникновения, показаны основные теоретико-методологические направления изучения источников просоциального поведения, по результатам эмпирических исследований выявлено влияние просоциальности на развитие личности и общества. Исходя из теоретического анализа понятия, аргументирована его актуальность для превентивной социально-педагогической деятельности.

Ключевые слова: *просоциальность, просоциальное поведение, происхождение просоциальности, влияние просоциальности, превентивность, социально-педагогическая деятельность.*

The article discusses the concept of prosociality on the basis of scientific papers analysis. The history of its emergence is considered, the main theoretical and methodological trends of studying the origin of prosocial behavior are explained, the impact of prosociality on personal development and society is revealed according to the results of empirical studies. On the basis of theoretical analysis of the concept, its topicality for the preventive socio-pedagogical work is argued.

Keywords: *prosociality, prosocial behavior, origin of prosociality, impact of prosociality, prevention, socio-pedagogical work*

Постановка проблеми. Багато соціальних проблем (насильство, маргінальність, неблагополуччя і т. п.) виражаються як порушення стосунку між індивідумом та соціумом. Замість вирішення наслідків цих проблем можливість превенції, тобто професійного втручання ще до їх виникнення, видається перспективною та, навіть, дещо утопічною. Одним із видів превентивної соціально-педагогічної діяльності є формування конструктивних форм стосунку між особою та її середовищем.

Позитивний зв'язок індивідума та соціуму виражається в понятті “просоціальність”. Воно може бути трактоване як переконання, риса особистості, спонтанна поведінка чи свідомий спосіб життя особи чи групи. Просоціальність – це здатність відгукнутися на потреби іншого та активно впливати на суспільні процеси; небайдужість до того, що відбувається навколо; довіра та вміння будувати конструктивні стосунки. Оскільки просоціальність є не тільки науковою категорією, але й універсальною цінністю, що може бути інтегрована у стиль життя особи, сім'ї чи групи, її потенціал у контексті соціально-педагогічної діяльності є дуже великим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін “просоціальність” є достатньо новим у суспільних науках, хоча й розвивається вже четверте десятиліття. Він межує з поняттями альтруїзму, солідарності, взаємності, допомоги. Термін виник у середовищі соціальної психології як антонім до поняття “анти-соціальний” у позначенні поведінки особи [27, с. 3]. У світі існує кілька наукових шкіл соціальної психології¹, які займаються теоретичним обґрунтуванням просоціальності та розробкою практичних програм виховання просоціальності як риси

¹ Наприклад, Міжуніверситетський центр досліджень походження та розвитку просоціальних та антисоціальних мотивацій (Рим, Італія), Дослідницька лабораторія прикладної просоціальності (Автономний Університет Барселони, Іспанія), Кембріджська лабораторія дослідження просоціальності та добробуту (Кембріджський Університет, Великобританія).

особистості. Серед учених міжнародного рівня, які є, свого роду, класиками в розвитку концепції просоціальності, варто назвати Н. Ейзенберг (N. Eisenberg), Д. Батсона (D. C. Batson), Х. Б'єргофа (H. W. Bierhoff), Р. Роше Олівара (R. Roche Olivar), Дж. Капрару (G. Caprara), Ф. Стауба (F. Staub), Д. Бар-Тала (D. Bar-Tal).

У науковому дискурсі української науки спостерігається стрімке поширення публікацій із терміном “просоціальність” у заголовку. Серед авторів, які займаються цією тематикою, є Н. В. Корчакова, А. А. Федорченко, М. А. Кузнецов, М. В. Петренко, М. М. Наконечна, В. Б. Нечерда, В. І. Кириченко, І. Я. Мельник. Більшість українських публікацій стосуються розвитку просоціальності у школярів і студентів, тобто мають аплікативний характер. У деяких публікаціях аналіз поняття здійснений поверхово, існують певні помилки в його трактуванні через відсутність розгляду першоджерел. Тому виникає потреба комплексного пояснення основних засад концепції просоціальності, а також з'ясування стану останніх досліджень цієї тематики.

Постановка мети та завдань статті. Метою нашої статті є висвітлення історії розвитку й останніх досліджень щодо поняття просоціальності та обґрунтування його потенціалу в превентивній соціально-педагогічній діяльності.

Завданнями даної публікації є:

- 1) виявити суть поняття “просоціальність”;
- 2) проаналізувати актуальні дослідження про джерела походження та наслідки просоціальної поведінки;
- 3) обґрунтувати потенціал розвитку просоціальності як форми соціальної поведінки особи в контексті превентивної соціально-педагогічної діяльності та соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спершу зазначимо, що попри новизну поняття “просоціальність”, ще з античних часів людство задумувалося над суміжними феноменами альтруїзму, солідарності, милосердя та служіння, а також над їм протилежними соціально-моральними явищами. Випадки нелогічної жертвовності чи, навпаки, тероризму ставлять “вічні” запитання: чому люди здатні йти на смерть один за одного чи заподіювати зло один одному? На ці два кардинально різні, але пов'язані між собою запитання намагається відповісти і наука. Ті дослідники, які вивчають “добре начало” в людині, прагнуть вирішити, як далі його розвивати.

Історичним стимулом до виникнення та розвитку поняття просоціальності у соціально-психологічних науках було вбивство Кейті Дженовезе (Нью-Йорк, 1964) на очах 37 свідків, які не втрутилися і не

відгукнулися на прохання про допомогу. Цей випадок набув великого розголосу в мас-медіа та спровокував наукові дослідження “ефекту спостерігачів” у соціології та мотивів анти-соціальної та просоціальної поведінки у соціальній психології [5, с. 6–7].

Із 70-х років поняття та концепція просоціальності розвивалися на межі соціальної психології, соціології, соціальної педагогіки та пасторального богослов'я. Наведемо кілька визначень із галузі соціальної психології. Так, згідно із Дж. Капрари, просоціальність – це схильність діяти в такий спосіб, який має позитивні наслідки для іншої особи [10, с. 7]. Ціллю такої дії може бути покращення добробуту іншої особи, зменшення її страждання або вдосконалення стосунків [12, с. 17]. Р. Роше Олівар вважає просоціальними всі ті типи поведінки, “які сприяють іншим особам, групам чи соціальним цілям і збільшують можливість породження позитивної якісної та солідарної взаємності в наступних міжособистісних чи соціальних стосунках, зберігаючи ідентичність, творчість та ініціативність задіяних індивідуумів чи груп” [23, с. 16].

До широкого спектру форм просоціальної поведінки належать допомога, альтруїзм, співпраця, співчуття, поступливість, неагресивне відношення, ділення власним добром, дар, емпатія, щедрість, зацікавлення іншим, старанність, турботливість і ті всі типи діяльності, які спрямовані на покращення загального добробуту через зменшення соціальної несправедливості [19, с. 4]. Важливим також є виокремлення різних виявів просоціальності – спонтанна разова поведінка (наприклад, допомога перехожому, який цього потребує) чи довготривала систематична діяльність (наприклад, систематичне волонтерство) [8, с. 16]. Л. Пеннер та ін. пропонують виділити три рівні аналізу типів просоціальної поведінки: (а) мезорівень – вивчення діади надавач-отримувач допомоги у контексті специфічної ситуації; (б) мікрорівень – вивчення походження просоціальних тенденцій і факторів впливу на них; (в) макрорівень – вивчення просоціальної діяльності в контексті груп та організацій [22, с. 366]. Згідно з цією класифікацією, дане наше дослідження стосуватиметься, в основному, мікро- та мезорівнів просоціальності.

Слід підкреслити, що більшість авторів погоджуються з тим фактом, що мотиви просоціальної поведінки не є виключно альтруїстичними і можуть містити в собі очікування символічної винагороди [8, с. 3]. Саме це є однією з відмінностей між просоціальністю й альтруїзмом. Крім того, Капрара відносить просоціальність до сфери звичок, практик і типових способів соціальної взаємодії (діяльнісна сфера), натомість альтруїзм – до сфери мотивації чи цінностей [10, с. 10].

Іншим аспектом, на якому необхідно наголосити, є розрізнення між просоціальною та професійною допомогою [8, с. 10]. Тобто поведінка всіх фахівців сфери обслуговування чи допомоги людям (лікаря, рятувальника, соціального працівника, психолога), яку вони здійснюють у межах своїх професійних обов'язків, не може трактуватися як просоціальна. Хоча, з іншого боку, не можемо виключити наявність просоціальних мотивацій при виборі таких типів професій чи просоціальної настанови при виконанні професійного обов'язку. Більше того, деякі вчені [2] вважають за необхідне розвиток просоціальності як особистісної складової при підготовці фахівців професій цих типів.

Що лежить у основі просоціальної поведінки особи? Існує багато теоретико-методологічних підходів до окреслення її джерел. Всіх їх можна узагальнити до трьох основних сфер формування просоціальності: природні схильності, вплив середовища та культури і вплив системи саморегуляції особистості.

Згідно з першим напрямком досліджень, в основі якого лежать соціо-біологічні та генетичні теорії (Е. О. Wilson, 1975; М. L. Hoffman, 1978, М. Ruse, 1981), просоціальність є запорукою виживання виду і зустрічається не тільки в людей, а і в багатьох видах тварин. Дотичним до цього напрямку є вивчення нейрофізіологічних процесів мозку, що відбуваються під час здійснення просоціальної поведінки. Зокрема, у цій сфері досліджень були виявлені нейрологічні системи, серед яких нейрони-дзеркала, що відповідають за “розуміння іншого” та емпатичні здібності людини [13, с. 66].

Вплив соціокультурного середовища на розвиток просоціальних навичок відбувається у процесі соціалізації. Теоретичні обґрунтування цього явища містяться в теорії морального розвитку (Ж. Піаже, 1932; Л. Колберг, 1984), соціального наuczіння (Е. Стауб, 1978; Ж. Р. Русhton, 1980; А. Бандура, 1977) та теоріях щодо суспільних норм (Л. Беркowitz, 1964; С. Шварц, 1987). За допомогою процесів підсилення поведінки, спостереження та моделювання дитина вивчає просоціальні атиitudи та форми поведінки. Наявність зразків такої поведінки в близькому середовищі дитини збільшує ймовірність того, що й вона буде діяти подібним чином. Міждисциплінарні дослідження свідчать про те, що просоціальність передається у межах сім'ї від батьків до дітей як стиль поведінки у суспільстві [17; 20]. Тобто, діти, які ростуть у просоціальних сім'ях, мають великі шанси також бути просоціальними.

Схильність до просоціальної поведінки пов'язана із ціннісними орієнтаціями особи. Існують дослідження, які підтверджують кореляцію

просоціальної поведінки із цінностями універсалізму та доброзичливості згідно із системою універсальних цінностей Шварца [11]. Метааналіз досліджень про вплив основних світових релігій на просоціальність свідчить про те, що релігійність, за винятком фундаменталізму, може бути предиктором просоціальної поведінки [24].

Крім того, на безпосередній вибір, чи діяти просоціально у конкретній ситуації, впливає система саморегуляції особистості. Серед стабільних рис особистості, які сприяють просоціальності, Дж. Капрара називає відповідальність, внутрішній локус контролю, здатність розпізнавати і регулювати власні емоційні стани та робити вибір на користь “іншого”, емпатію та відчуття самоефективності [11]. На основі вищезгаданих теоретичних розробок була створена тренінгова програма “Сприяння просоціальним та емоційним навичкам для протидії екстерналізації проблем підліткового віку” (італійська аббревіатура CEPIDEAS), що була реалізована в загальноосвітніх школах Італії. Програма базується на п’яти складових, що мають вплив на просоціальність особи: просоціальні цінності, емоційна компетентність, здатність зрозуміти позицію іншого та емпатія, ефективна комунікація, саморегуляція, громадянський обов’язок [21]. Дані риси формують просоціальний тип особистості [6, с. 252–255].

Попри неоднозначність мотивацій, які можуть спонукати просоціально поведінку, наслідки просоціальності є позитивними як для особи, що її здійснює, так і для соціуму. На якість міжособистісних відносин позитивно впливає добре виконана робота, яка сприяє індивідуальному благополуччю та служить для нормального функціонування суспільства [10, с. 20]. Дослідження нейрофізіології мозку свідчать, що спонтанна просоціальна відповідь на ситуацію, в якій є дискримінованою певна особа, зменшує рівень стресу в спостерігача цієї ситуації [18], тобто допомагає йому почуватися краще. Існують лонгітудинальні дослідження, які підтверджують позитивний вплив просоціальності на академічну успішність учнів [9], на професійну успішність [16] і на відчуття власної ефективності та компетентності [11]. Просоціальна активність збільшує відчуття смислу в житті [26], що особливо важливе у праці з особами, які пережили втрату, чи з людьми похилого віку.

Розглядаючи мезорівень людського існування, зазначимо, що просоціальна поведінка збільшує кількість конструктивних соціальних стосунків, підвищує соціальний капітал особи та мережу соціальної підтримки, а тому сприяє її соціальній адаптації та інтеграції особи. Користь просоціальності для суспільства впливає з того, що така

поведінка окремих осіб чи груп позитивно впливає на мирне співіснування. Довготривалий ефект просоціальності випливає з досліджень про те, що просоціальна поведінка в дитинстві є запорукою активної участі у житті суспільства в дорослому житті [15]. Тому систематичний та комплексний розвиток просоціальних навичок у дітей і дорослих є важливим інструментом для превенції девіантної поведінки та суспільного благополуччя.

Важливість розвитку концепції просоціальності та її прикладне значення в контексті соціально-педагогічної діяльності підтверджені превентивним потенціалом цього феномену. Із соціальності як результату та цілі соціального виховання [4] випливають два основні напрями соціально-педагогічної діяльності: сприяння позитивному взаємозв'язку між особистістю та соціумом і корекція дисфункцій цього зв'язку. Розвиток просоціальних навичок осіб чи груп є видом превентивної діяльності для оптимізації людських взаємин. Він може відбуватися як у межах первинної профілактики, тобто для попередження виникнення соціальних проблем, так використовуватися як інструмент третинної профілактики. Наприклад, волонтерат є одним із способів надання допомоги сім'ям, які перебувають у кризових ситуаціях, тому що допомагає їм відновити зв'язок із громадою та її ресурсами [25]. Існують вже розроблені й апробовані програми розвитку просоціальності як для дітей різного віку, так і для дорослих людей і груп¹.

Вагомість просоціальних навичок у сучасному суспільстві впливає зі зростаючих тенденцій індивідуалізації та приватизації життя [7]. Відповідно “навчити людей жити один із одним” виступає одним із основних завдань освіти XXI століття [14]. Просоціальність відповідає за такий тип соціальних компетенцій і є одним із професійних інструментів для досягнення цієї цілі. На основі вищесказаного пропонуємо формування просоціальності як складової громадянського виховання.

¹ Наприклад, вже згадана “Програма сприяння просоціальним та емоційним навичкам для протидії екстерналізації проблем підліткового віку” / CEPIDEAS (Італія), Програма громадянського виховання в школі “Навчаючи давати” / “Learningtogive” (Мічиган, США), Тренінг просоціальних навичок (Training di Abilità Prosociali) для дорослих людей (напр., для медичних працівників), Навчальна програма “Солідарна сім'я” (Рим, Італія). В українському контексті слід звернути увагу на апробований тренінг “Розвиток просоціальної поведінки студентської молоді на прикладі донорства крові” [Кузнецов].

Згідно із тренінговою програмою CEPIDEAS виховувати просоціальність означає навчити:

- простягнути руку допомоги, підтримати та підбадьорити того, хто є у скруті;
- децентралізуватися від власної точки зору, щоб визнати і поважати погляди іншого;
- вміти стверджувати свою позицію без приниження іншої особи;
- вміти дивитися навколо та відчувати себе відповідальним за осіб і середовище, в якому ми живемо [21, с. XIV].

Отже, просоціальність охоплює різні виміри існування особистості від цінностей, мотивацій та установок до поведінки та свідомого стилю життя. Саме тому вона може вважатися не тільки науковою категорією та професійним інструментом для гармонізації людських стосунків, але й універсальною цінністю.

Висновки з проведеного дослідження. Нами було здійснено теоретичний аналіз поняття “просоціальність” у контексті міжнародного наукового дискурсу, а також аргументовано його потенціал для соціально-педагогічної діяльності. Проведене дослідження виявило: *по-перше*, комплексність і широкий спектр досліджень цієї тематики; *по-друге*, аплікативний потенціал категорії “просоціальність”, на основі якої вона може бути запропонована як складова громадянського виховання в школі, як елемент проекту життя сім’ї чи як засаднича “м’яка компетенція” у тренінгах для дорослих людей і в розвитку громади; *по-третє*, міждисциплінарність концепції просоціальність, що аргументує потребу міжсекторальної взаємодії при розробці практичних програм, що стосуються просоціальності.

Література

1. Кириченко В. І. Сучасні підходи до формування просоціальної поведінки учнів / В. І. Кириченко // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал. – 2014. – С. 84–86.

2. Корчакова Н. В. Просоціальність як особистісна складова майбутньої професійної діяльності студентів-психологів / Н. В. Корчакова // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Психологія і педагогіка”. – 2014. – С. 84–94.

3. Кузнєцов М. А. Зміст, структура та результати апробації тренінгу “розвиток просоціальної поведінки студентської молоді на прикладі донорства крові” / М. А. Кузнєцов, М. В. Петренко // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія “Психологія”. – 2012. – Вип. 42 (2). – С. 37–48.

4. Пахомова О. М. Соціальність особистості як результат соціального виховання / О. М. Пахомова // Вісник ХДАК. – 2010. – № 30. – С. 253–260.
5. Bar-Tal D. American Study of Helping Behavior What? Why? And Where? / D. Bar-Tal // Development and maintenance of prosocial behavior / edd. by F. Staub et al. – New York : Plenum, 1984. – P. 5–29.
6. Batson C. D. Altruism and prosocial behavior / C. D. Batson // The handbook of social psychology / edd. by D. T. Gilbert, S. T. Fiske, G. Lindzey. – New York : McGraw-Hill, 1998. – P. 282–316.
7. Bauman Z. Liquid Modernity / Z. Bauman. – Cambridge : Polity Press, 2000. – 228 p.
8. Bierhoff H. W. Prosocial Behaviour / H. W. Bierhoff. – Hove : Psychology Press, 2002. – 385 p.
9. Caprara G. V. Prosocial Foundations of Children's Academic Achievement / G. V. Caprara et al. // Psychological Science. – 2000. – Vol. 11 (4). – P. 302–206.
10. Caprara G. V. Il comportamento prosociale: aspetti individuali, familiari e sociali / G. V. Caprara, S. Bonino. – Gardolo : Erikson, 2006. – 256 p.
11. Caprara G. Prosocial Agency: The Contribution of Values and Self-Efficacy Beliefs to Prosocial Behavior Across Ages / G. V. Caprara, P. Steca // Journal of Social and Clinical Psychology. – 2007. – Vol. 26 (2). – P. 218–239.
12. Cattarinussi B. Altruismo e società: aspetti e problemi del comportamento prosociale / B. Cattarinussi. – Milano : FrancoAngeli, 1991. – 160 p.
13. Cenessa N. Il “cervello sociale” alla scoperta delle intenzioni altrui / N. Cenessa, G. Pantaleo // Altruismo e comportamento prosociale. Temi e prospettive a confronto / edd. S. Boca, C. Scaffidi Abbate. – Milano : Franco Angeli, 2011. – P. 66–84.
14. Delors J. Education: the necessary utopia / J. Delors // Learning: the treasure within. Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century. – Unesco Publishing, 1996. – P. 11–24.
15. Eisenberg N. Prosocial development in early adulthood: a longitudinal study / N. Eisenberg et al. // Journal of Personality and Social Psychology. – 2002. – Vol. 82 (6). – P. 993–1006.
16. Kokko K. Aggression in childhood and long-term unemployment in adulthood: a cycle of maladaptation and some protective factors / K. Kokko, L. Pulkkinen // Developmental Psychology. – 2000. – Vol. 36 (4). – P. 463–472.

17. *Lopez Reyez M.* The self in family coexistence: developing youth's agency and prosociality / M. Lopez Reyez, K. R. Ressurrecion // Contemporary Social Science. – 2015. – Vol. 10 (1). – P. 52–69.

18. *Masten C.* An fMRI investigation of empathy for 'social pain' and subsequent prosocial behavior / C. L. Masten, S. A. Morelli, N. I. Eisenberger // Neuro Image. – 2011. – Vol. 55 (1). – P. 381–388.

19. *Mussen P.* Rootsofcaring, sharing, andhelping. The development of prosocial behavior in children / P. Mussen, N. Eisenberg-Berg. – SanFrancisco : Freemanand Co, 1977. – 212 p.

20. *Oldini R.* La cultura della solidarietà nei giovani volontari e nelle loro famiglie / R. Oldini // La famiglia prosociale / edd. E. Scabini E., G. Rossi. – Milano : Vita e Pensiero, 2002. – P. 75–125.

21. *Pastorelli C.* Promuovere i comportamenti prosociali nella scuola. Il programma CEPIDEAS / C. Pastorelli, G. M. Vecchio // Educareal la prosocialità : teoria e buoneprassi / edd. G. V. Caprara etal. – Milano : Pearson, 2014. – P. 39–65.

22. *Penner L.* Prosocial behavior: Multilevel Perspectives / L. Penner et al. // Annual Reviews of Psychology. – 2005. – Vol. 56. – P. 365–392.

23. *Roche-Olivar R.* Optimizazione prosociale: basi teoriche, obiettivi e strumenti // La condotta prosociale: basi teoriche e metodologie d'intervento / ed. R. Roche-Olivar. – Bulzoni Editore, 1997. – P. 15–37.

24. *Stamatoulakis K.* Religiosity and Prosociality / K. K. Stamatoulakis // Procedia - Social and Behavioral Sciences. – 2013. – Vol. 82. – P. 830–834.

25. *Swick K. J.* An analysis of Bronfenbrenner's bio-ecological perspective for early childhood educators: Implications for working with families experiencing stress / K. J. Swick, R. D. Williams // Early Childhood Education Journal. – 2006. – Vol. 33. – P. 371–378.

26. *Van Tongeren D. et al.*, Prosociality enhances meaning in life / D. Van Tongeren et al. // The Journal of Positive Psychology. – 2015. – Vol. 11 (3). – P. 225–236.

27. *Wispe L. G.* Positive forms of social behavior: Anoverview / L. G. Wispe // Journal of Social Issues. – 1972. – Vol. 28 (3). – P. 1–19.

28. *Zhou Q.* The relations of parental warmth and positive expressiveness to children's empathy-related responding and social functioning: a longitudinal study / Q. Zhou et al. // Child Development. – 2002. – Vol. 73. – P. 893–915.